

Jan Karlas: *Forma mezinárodních institucí: teoretická analýza.*

1. vydání. Praha: Karolinum, 2008, 206 stran, ISBN 978-80-246-1433-5 (signatura knihovny ÚMV De 54 570).

Mezinárodní instituce jsou fenoménem naší doby. Se vzrůstající vzájemnou závislostí států roste jak jejich počet, tak i jejich význam geometrickou řadou. Proto překvapí, že jim nebyl v odborné literatuře až do poměrně nedávné doby věnován adekvátní prostor. Jednou z prvních domácích prací, které se tento deficit snaží překonat, je publikace Jana Karlase *Forma mezinárodních institucí: teoretická analýza*.

Už jen vydat publikaci s takovýmto zaměřením je jistě chvályhodný počín. Narůstající počet a vliv mezinárodních institucí jsou těžko oddiskutovatelným faktem. Na otázku, proč tomu tak je, jsem v prvním odstavci použil neoliberální vysvětlení o zvyšující se vzájemné závislosti. Má to svou logiku, jelikož právě neoliberálové věnují výzkumu institucí nejvíce úsilí a jako jediní vytvářejí konzistentní vysvětlení jejich vzniku i vlivu, které pak díky absenci jiných alternativ přechází do obecného povědomí. Naopak dva další současné hlavní teoretické proudy mezinárodních vztahů – realismus a sociální konstruktivismus – toto konzistentní vysvětlení, i přes jisté náznaky, postrádají.

O nápravu tohoto nedostatku usiluje zmíněná publikace. Necháme-li se vyjádřit samotného autora: „*Institucionální forma... patří ke klíčovým aspektům mezinárodních institucí a z toho vychází i základní cíl této práce – posunout určitým způsobem zatím nedostatečný výzkum této problematiky.*“ (Karlas, 2008, s. 14.) Hlavním problémem přitom je, že dosavadní výzkum v oblasti mezinárodních institucí je z teoretického hlediska značně omezený, především pokud se týká institucionální formy. Dosavadní přesné analýzy tohoto jevu stavěly na neoliberálních premisách. Přínosem práce má být proto vytvoření přesných alternativních vysvětlení, vycházejících z dalších teoretických přístupů. Už v úvodu recenzované knihy je patrná snaha o metodologickou a teoretickou preciznost, která je vlastní všem jejím částem. Tak se na začátku setkáváme s dalším doplňujícím vymezením, kdy si autor v rámci primárního cíle stanovuje i jeden specifický cíl. Usiluje o vytvoření nejen přesných, ale zároveň také soudržných, úsporných a souměřitelných vysvětlení institucionální formy. Za takovéto vymezení nelze než autora ocenit, nestává se totiž často, aby výzkumník hned na začátku odkryl karty a přesně vymezil, o co usiluje a jakým způsobem k tomu chce dospět. Práce s jasně vymezeným metodologickým a teoretickým rámcem zdaleka nejsou pravidlem a precizní definování cílů je rozhodně ku prospěchu věci. Zároveň je však poněkud na škodu, že v textu není dostatečně vymezen ústřední pojem celé práce, totiž institucionální forma. Čtenář se musí spokojit s dosti mlhavým tvrzením, že podstata otázky institucionální formy „*se zakládá na odlišnosti vnitřních struktur jednotlivých mezinárodních institucí, ale i institucí obecně*“ (Karlas, 2008, s. 17).

Mimo primární cíl si práce klade ještě jeden sekundární. Nejenže v textu mají být představena alternativní vysvětlení, vycházející z realismu a z historického institucionalismu (HI), ale tato vysvětlení chce autor navíc předběžně srovnat pomocí empirického testování a na jeho základě udělat jisté dílčí závěry, které by mohly pomoci k dalšímu směřování výzkumu problematiky. Na první pohled je zde patrná jistá nesrovnalost, autor nejprve označuje za současné hlavní teoretické proudy mezinárodních vztahů (mimo neoliberalismus) realismus a sociální konstruktivismus, avšak při tvorbě vlastních vysvětlení institucionální formy preferuje historický institucionalismus. Jde o důsledek jeho volby, kdy „*práce... upřednostňuje vytvoření propracovaných vysvětlení institucionální formy náležejících k tradiční, tedy racionalistické metateoretické orientaci výzkumu mezinárodních vztahů a institucí namísto méně propracovaného nástinu vysvětlení, která by vycházela z různých metateoretických orientací*“ (Karlas, 2008, s. 19). Jde o logické vysvětlení, je-

hož se autor v textu důsledně drží, přesto však působí zařazení konstruktivismu do prvního oddílu a jeho nahrazení historickým institucionalismem ve druhém oddílu poněkud rušivým dojmem.

První z celkově tří hlavních oddílů práce se věnuje vymezení hlavních teoretických přístupů k mezinárodním vztahům. Vzhledem k cíli práce a ke stavu dosavadního výzkumu je pochopitelná autorova snaha zasadit projednávanou problematiku do širšího rámce. Tento postup má dále ještě jeden, zcela praktický důvod. Vzhledem k tomu, že ostatní teoretické přístupy s výjimkou neoliberalismu postrádají vysvětlení institucionální formy, bylo potřeba definovat základní premisy hlavních teoretických proudů mezinárodních vztahů, aby na základě tohoto vymezení bylo možné takováto vymezení zkonstruovat. Celý první oddíl je vlastně o vymezování pojmů a o ujasňování základních východisek pro další analýzu, čímž pouze potvrzuje zmiňované zjevné úsilí o metodologickou a teoretickou preciznost zpracování práce. Tak jsme zde nejprve seznámeni s definicemi pojmu instituce, přičemž autor uvádí několik definicí, které spojují vymezení institucí jako trvalejších souborů pravidel. Ze tří uvedených typů institucí – norem, organizací a režimů – se práce výslovně zabývá pouze dvěma posledními.

Při charakteristice jednotlivých hlavních teoretických přístupů jsou nejprve představeny jejich hlavní myšlenky, pak obecně jejich přístup k mezinárodním institucím a následně jejich konkrétní varianty. V prvním případě je v práci kladen důraz na základní znaky hlavních teoretických přístupů, nikoli primárně na rozdíly mezi nimi. Má to své zřejmé opodstatnění, protože hlavním cílem knihy je vymezení alternativ k neoliberálnímu přístupu a při tom bylo potřeba důsledně odvozovat specifické teorie, týkající se mezinárodních institucí právě z hlavních znaků jednotlivých přístupů, aby tak byla zachována soudržnost vysvětlení. Pokud se týká jednotlivých variant projednávaných přístupů, u realismu jsou popsány teorie hegemonické stability, klasický realistický model a moderní realismus, u neoliberalismu pak situační strukturalismus a neoliberální institucionalismus a nakonec u konstruktivismu teze o legitimním sociálním účelu, teze o sebestabilizující se spolupráci, teorie mezinárodních byrokratických struktur a přístup komunikativní akce. Všechny tyto teorie jsou vymezeny s důrazem na jejich pojetí institucí, především na jejich vznik a vliv.

Druhý oddíl je podle slov samotného autora jádrem celé práce. Jeho hlavní náplní je představení alternativních vysvětlení institucionální formy, vycházející z realismu a z historického institucionalismu. Práce vychází z předpokladu, že „*přesné vysvětlení institucionální formy musí vymezit 1. předpoklady o větším počtu institucionálních dimenzí, 2. teze o určitém zdroji institucionální formy a 3. hypotézy, které určí konkrétní vztahy mezi hodnotami dimenzí a zdrojů*“ (Karlas, 2008, s. 83). Tyto předpoklady naplňuje pouze neoliberalismus. Ne že by se příspěvky, vycházející z realismu či z konstruktivismu, institucionální formě nevěnovaly vůbec, ale když tak činí, tak pouze vymezují její zdroje. Naopak veskrze neidentifikují žádné její specifické dimenze. Autor proto v dalším textu vychází z již existujícího neoliberálního přístupu. V jeho rámci identifikuje několik dimenzí institucionální formy, které však pro své účely (soudržnost, úspěšnost a souměřitelnost) dále redefinuje. Čtyři hlavní dimenze institucionální formy používané dále v práci jsou: otevřenost členství, kde autor rozlišuje mezi otevřenými a uzavřenými institucemi; rozsah cílů, přičemž v rámci této dimenze mohou být instituce buď jednofunkční, či vícefunkční; následuje delegace pravomocí, v tomto případě lze rozlišovat mezi delegativními a nedelegativními institucemi; poslední dimenzí je sdílení pravomocí, kde dochází k rozlišení podle způsobu hlasování na majoritní a nemajoritní instituce. Vzhledem k nedostatku výzkumu institucionálních dimenzí a také z důvodů souměřitelnosti autor aplikuje takto redefinované neoliberální dimenze i na další dvě alternativní vysvětlení. Dimenze institucionální formy Jan Karlas chápe jako závislé proměnné, které nabývají svých dichotomických hodnot na základě vlivu zdrojů institucionální formy, které vystupují jako nezávislé proměnné.

Po vymezení dimenzí institucionální formy jsou v textu popsány konkrétní teoretické proudy, zabývající se institucemi v rámci teorií mezinárodních vztahů. Na základě požadavků na soudržnost, úspornost a souměřitelnost je autor testuje a vybírá vždy jednu, podle jeho názoru tu nejvíce vhodnou, z níž dále vychází. Mimo již zmíněného situačního strukturalismu u neoliberalismu je to moderní realismus v případě realismu a kalkulační historicko-institucionální přístup u historického institucionalismu. Na základě vybraných teoretických vysvětlení jsou vytvořena původní vysvětlení institucionální formy, obsahující ve všech případech její zdroje jako nezávislé proměnné, které jsou hlavním znakem jednotlivých přístupů. U neoliberalního vysvětlení je to síla koordinačních a kolaborativních problémů, u realistického vysvětlení je to síla problémů relativních výnosů a v případě historicko-institucionálního vysvětlení je zdrojem obsah předchozích vzorů. Dále jsou v rámci jednotlivých vysvětlení zkonstruovány čtyři hypotézy, upravující vztah mezi nezávislými a závislými proměnnými, vztahující se vždy ke konkrétní dimenzi.

Předložená vysvětlení jsou ve třetím oddílu práce podrobena empirickému testu. Jako všude i zde autor předkládá komplexní metodologický a teoretický úvod, v němž specifikuje, co chce vysvětlit (závislé proměnné – dimenze institucionální formy) a pomocí čeho toho chce dosáhnout (nezávislé proměnné – zdroje institucionální formy). Konkrétní testování je provedeno v případě bezpečnostních režimů Organizace spojených národů, Severoatlantické aliance a Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (SZBP) Evropské unie. Zaměření na bezpečnostní režimy nelze než ocenit vzhledem k tomu, že dosavadní výzkum se primárně soustředil na režimy ekonomické. Po zhodnocení výsledků testování autor dospívá k závěru, že „největší empirickou hodnotu z těchto vysvětlení má HI [historicko-institucionalistické – poznámka autora] vysvětlení, neboť hodnoty předchozích vzorů jako nezávislé proměnné tohoto vysvětlení korelují s hodnotami všech tří analyzovaných institucionálních dimenzí (rozsah cílů, přenos pravomocí a sdílení pravomocí)“ (Karlas, 2008, s. 181). Na jeho základě pak vytváří i určitý předběžný zobecňující poznatek: „Analýza institucionálních struktur bezpečnostního režimu OSN, NATO a SZBP ukazuje především to, že institucionální formu ovlivňují více nežli momentální strategická situace »narůstající výnosy« plynoucí z předchozích rozhodnutí aktérů.“ (Karlas, 2008, s. 183.)

Podle autora je publikace určená především dvěma skupinám čtenářů. První z nich jsou odborníci oboru mezinárodních vztahů zejména se zaměřením na teorie a na mezinárodní instituce. Těm podle mého názoru má skutečně co přinést. Jde především o teoreticky a metodologicky velmi precizní způsob výzkumu problematiky. Autor dále v práci představuje některé poměrně originální koncepty, které budou pro výzkumníky, zabývající se mezinárodními institucemi, jistě obohacením. Především jde o samotným autorem zdůrazňovaný přínos nově vytvořených vysvětlení institucionální formy z hlediska realismu a historického institucionalismu. Poněkud problematičtější je to se druhou skupinou čtenářů, kterou mají představovat všichni se zájmem o mezinárodní dění. Soudím, že pro ně je tato publikace velmi náročným textem, psaným pro ně navíc poněkud těžkopádným stylem. Jestli bych zde měl někde hledat přínos, tak by to bylo v přehledu hlavních teoretických přístupů ke zkoumání mezinárodních institucí, který může dát poměrně solidní základy této problematiky. Hlubší „uchopení“ bude však pro řadu čtenářů obtížné, protože text předpokládá znalosti řady odborných pojmů a konceptů, které nejsou v práci příliš vysvětleny a bez jejichž „uchopení“ se lze v textu těžko orientovat, a proto bude pro tyto čtenáře velmi obtížné udělat si na ni vlastní kritický názor.

Zbývá ještě zhodnotit vlastní ambice práce, která „usiluje o podstatný posun ve výzkumu institucionální formy“ (Karlas, 2008, s. 21), a to nejen na úrovni České republiky, ale i mezinárodně. Mimo již výše zmíněné klady je potřeba na práci dále ocenit její přínos ohledně kritického zhodnocení současného stavu výzkumu mezinárodních institucí a nasměrování dalšího výzkumu. Přesto se nelze alespoň nezmínit o určitých problematických bodech. První se týká výběru nejvhodnějších „podkladových“ teorií pro konstrukci vysvětlení, vycházející z jednotlivých teoretických přístupů. Konkrétně například v případě

teorie hegemónické stability autor tvrdí, že v ní neexistuje zhodnocení vlivu mezinárodních institucí. Možná ne zcela explicitně, ale určitě velmi silně implicitně. Mezinárodní režimy vznikly podle teorie hegemónické stability z potřeby zmírňovat problémy při poskytování veřejných statků, dalo by se tedy říci, že mají jistý regulativní vliv, tato má interpretace může však vycházet z odlišného pojetí veřejných statků. Další příklad představuje použití situačního strukturalismu a jeho srovnání s historicko-institucionálním vysvětlením. Pokud by například byla použita Keohanova verze neoliberalismu, vyšlo by podle mého názoru najevo, že se do značné míry stírá rozdíl mezi liberálním a historicko-institucionálním vysvětlením, přičemž navíc neoliberální přístup má schopnost vysvětlit vznik a vliv institucí vysvětlením podstaty zkoumaných jevů. Druhý problematický bod navazuje na předchozí tvrzení a týká se přínosu vysvětlení, vycházejícího z historického institucionálního, který se zdá poněkud banální. Tím, že se autor vyhýbá kritickým fázím „zlomových okamžiků“, je podle mého názoru vypovídací schopnost tohoto vysvětlení snížena.

V souhrnu je však potřeba přiznat, že zmíněné problematické body mohou být částečně způsobeny rozpory v dílech autorů, na jejichž základě jsou jednotlivá vysvětlení konstruována, a částečně odlišným chápáním některých pojmů. Publikace jako celek přináší především pro odbornou veřejnost řadu cenných podnětů, obzvláště po teoretické a metodologické stránce je značně inspirativní. Autor předkládá vlastní původní vysvětlení institucionální formy, což skutečně znamená posun ve výzkumu problematiky, nakolik významný, to zůstává otázkou, avšak publikace dává minimálně kvalitní podnět k rozvinutí tolik potřebné diskuze v této oblasti.

Vladan Hodulák